

M15

3281-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Макарець Юлія Сергіївна

УДК 811.161.2'37(043.3)

**ПЕРИФРАЗОВІ НОМІНАЦІЇ
В УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Ю.Макарець

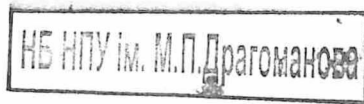
Київ 2011

НБ НПУ

100132565

8072

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент
Дудко Ірина Володимирівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Інститут української філології,
доцент кафедри української мови.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Степаненко Микола Іванович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри української мови,
ректор;

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Мовчун Лариса Вікторівна,
Інститут української мови НАН України,
відділ лексикології та лексикографії.

Захист дисертації відбудеться 20 вересня 2011 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «17» серпня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дослідження мови засобів масової інформації (далі – ЗМІ) стають актуальними в умовах формування глобального інформаційного простору й зростання ролі знань та інфокомунікацій у житті суспільства. Настанова ЗМІ впливати на формування громадської думки та зміна акцентів у науковій парадигмі з мовноцентричного на антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць зумовлює зростання інтересу до з'ясування механізмів і засобів вербального впливу на реципієнта. Тож перспективними є лінгвопрагматичний та когнітивно-ономасіологічний аспекти дослідження мовного арсеналу публіцистики, повноцінне розкриття яких неможливе без з'ясування його власне лінгвальної природи.

Одним із аспектів антропоцентрично спрямованого дослідження номінативних одиниць мови ЗМІ є вивчення функціонування перифразових номінацій у публіцистиці не тільки як одного з важливих засобів вираження тексту за рахунок надання йому більшої експресивності, а і як інструменту мовного впливу на реципієнта з метою створення потрібного авторові емоційно-оцінного тла для сприйняття позначуваної реальії й повідомлення загалом.

Питанням сутності перифразових номінацій, їхніх характерних ознак, властивостей та функцій приділена увага в лінгвістичних працях українських мовознавців (О. О. Потебні, М. П. Коломійця, О. С. Юрченка, Є. С. Регушевського, Ю. І. Кобилянського, Н. М. Сологуб) та інших славістів (І. З. Ільїної, Г. З. Розанової, Л. В. Шубіної, Л. М. Синельникової, Г. М. Моложай, В. І. Орлової, Г. Д. Усенбаєвої, М. Банька, Т. І. Битєвої та ін.). Перифрази в мові друкованих ЗМІ здебільшого аналізують у контексті загального дослідження особливостей публіцистичного стилю. В українському мовознавстві є низка праць, присвячених винятково проблемі перифразових номінацій, зокрема укладено «Короткий словник перифраз» (М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський), досліджено фразеологічні перифрази української літературної мови (О. С. Юрченко), функціонування перифразових номінацій в українській радянській пресі 80-х років (Є. А. Макаренко), структурно-граматичні і семантико-стилістичні особливості перифразів українських газет 80-90 років ХХ століття (Г. П. Євсєєва) та ін.

Динамічність мови преси зумовлює постійне осучаснення її засобів, які набувають нових лінгвальних та прагматичних характеристик. Тому перифрази як один із суттєвих засобів вираження публіцистичних текстів виявляють значну залежність не тільки від мовного, а й від комунікативного контексту та соціально-політичних, економічних, культурних умов у країні, зміна яких відображається на властивостях комбінованих перифразових номінацій.

У контексті новітніх напрямів мовознавства, зокрема когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокультурології та прагмалінгвістики, актуальним є дослідження особливостей перифразових найменувань

українського публіцистичного дискурсу початку XXI століття. Такий підхід дає змогу пояснити значну продуктивність, активність і частоту використання перифразів у публіцистиці не лише завдяки їхнім функціонально-стилістичним особливостям, що майже зводять їх до засобів забезпечення естетики тексту, а й у зв'язку з настановою ЗМІ впливати на ставлення адресата до позначуваних реалій. У контексті комунікативної лінгвістики перифразові найменування постають як інструмент вербального впливу через «програмування» свідомості реципієнта шляхом перейменування денотатів, використання нових, прагматично маркованих одиниць номінації, особливості яких залежать від багатьох чинників комунікативної ситуації (комунікативних настанов та стратегій, статусу комунікантів, національної психології, суспільної ідеології, спільного фонду знань мовця й адресата тощо).

Антропоцентрична спрямованість лінгвістичних досліджень передбачає необхідність не тільки прагмалінгвістичного вивчення перифразів, а й лінгвокогнітивного, через призму якого комбінування перифразових одиниць постає як складний багатоступінчастий когнітивний процес (від сприйняття властивостей реалії, зародження думки про неї й творення ономасіологічної структури найменування до переведення позамовного змісту в нову мовну форму та функціонування в мовленні), а також лінгвокультурологічного, що пов'язано з належністю мовця й адресата до певної культурної спільноти та засвоєнням надбань світової культури.

Саме це й зумовлює **актуальність** дисертаційного дослідження, спрямованого на всебічний системний опис перифразових номінацій та визначення тенденцій їх розвитку на матеріалі мови української публіцистики початку XXI ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає науковій проблематиці кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Лінгводидактичний опис функціонування української мови». Тему дисертаційного дослідження схвалено на засіданні кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 3 від 25 листопада 2009 року), затверджено Науковою координаційною радою «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 51 від 17 грудня 2009 року) і Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 18 лютого 2010 року).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні семантико-синтаксичних, функціонально-стилістичних, когнітивно-ономасіологічних, лінгвокультурологічних та комунікативно-прагматичних особливостей перифразових номінацій української публіцистики початку XXI століття.

Поставлена мета передбачає виконання таких основних завдань:

1) визначити лінгвістичний статус перифразів як засобів вторинної номінації;

2) проаналізувати функціонально-стилістичні особливості перифразових найменувань у публіцистичних текстах;

3) виявити семантико-синтаксичні типи та семантичні класи перифразових одиниць української публіцистики початку ХХІ ст.;

4) з'ясувати когнітивно-ономасіологічні механізми комбінування та сприйняття перифразових номінацій;

5) схарактеризувати лінгвокультурологічні особливості перифразів української публіцистики;

6) розкрити комунікативно-прагматичний потенціал перифразових найменувань.

Об'єктом дослідження є перифразові номінації української публіцистики початку ХХІ століття.

Предмет дослідження – функціонально-семантичний, семантико-синтаксичний, когнітивно-ономасіологічний, комунікативно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти перифразових найменувань сучасної української публіцистики.

Матеріалом дослідження є перифрази, дібрані шляхом суцільної вибірки й окремих фіксацій із друкованих текстів інформаційних та аналітичних жанрів публіцистичного стилю. **Джерельною базою** дисертації стали україномовні періодичні видання першого десятиліття ХХІ століття («День» (Д), «Дзеркало тижня» (ДТ), «Літературна Україна» (ЛУ), «Сільські вісті» (СВ), «Коментарі» (К), «Вечірній Київ» (ВК), «Слово Просвіти» (СлП), «Вечірні Черкаси» (ВЧ), «Хрещатик» (Х), «Малинські новини» (МН), «Трибуна хлібороба» (ТХ), «Шепетівський вісник» (ШВ) тощо), публіцистичні твори окремих авторів (О. Пахльовської («Ave, Europa!»), В. Капранова, Д. Капранова («Закон братів Капранових»), С. Караванського («Книга-журнал одного автора»), В. Яворівського («Що ж ми за народ такий?») та ін.) та збірки публіцистики («Публіцистика незалежної України» (Публіцистика), «Україна Incognita» (Україна Incognita), «Апокрифи Клари Гудзик» (Апокрифи)).

Специфіка об'єкта і мета дослідження визначають використання таких **методів і прийомів дослідження**: *описового* (у виокремленні мовних одиниць, їхній класифікації та інтерпретації), зокрема прийомів контекстного та компонентного аналізу для з'ясування семантики перифразових найменувань, їхніх прагматичних та семантико-синтаксичних особливостей; *структурного* (застосовано дистрибутивний аналіз для визначення механізмів комбінування перифразів та трансформаційний аналіз – для з'ясування співвіднолення їх з іншими одиницями вторинної номінації); *функціонального* (з метою дослідження особливостей передачі інформації засобами перифразових одиниць, зокрема для визначення семантичного ядра та периферії перифразових номінацій української публіцистики); елементи *статистичних підрахунків* (для з'ясування продуктивності й частоти використання перифразових найменувань різних типів).

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві виконано комплексний лінгвістичний

аналіз перифразових номінацій українського публіцистичного дискурсу початку ХХІ століття: уточнено поняття перифразового найменування; з'ясовано особливості перифразових номінацій української публіцистики початку ХХІ століття на матеріалі текстів друкованих ЗМІ; визначено семантичні класи перифразових одиниць та їхні семантико-синтаксичні особливості; з'ясовано когнітивні механізми моделювання перифразових найменувань, їхні лінгвокультурологічні властивості та функціональні можливості в публіцистичному дискурсі. Дисертація містить важливі теоретичні узагальнення про власне лінгвальну й когнітивну природу перифразових номінацій.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що її напрацювання й узагальнення сприяють чіткому визначенню лінгвістичного статусу перифразових одиниць як засобів вторинного називання, з'ясуванню їхніх особливостей порівняно з іншими засобами вторинної номінації (синонімами, метафорами, метоніміями, фразеологізмами та ін.) та їхнього функціонально-стилістичного навантаження в публіцистиці, встановленню когнітивно-ономасіологічних особливостей та комунікативно-прагматичного потенціалу перифразових одиниць. Результати дослідження функціонування перифразів, одержані внаслідок аналізу фактичного матеріалу, дають змогу по-новому інтерпретувати їх місце в публіцистичному дискурсі зокрема та комунікативній практиці загалом. Матеріали дисертації можуть бути використані для поглибленого вивчення теоретичних проблем, пов'язаних із семантико-прагматичними та лінгвокогнітивними дослідженнями цих одиниць в інших стилях сучасної української мови.

Практичне значення одержаних результатів роботи полягає в можливості використання їх у створенні теоретичних курсів із лексикології, фразеології, когнітивної та комунікативної лінгвістики, стилістики, соціолінгвістики, психолінгвістики та спецсеінарів, у написанні підручників і посібників для середньої та вищої школи, у підготовці курсових, дипломних і магістерських робіт студентами філологічних спеціальностей, в укладанні лексикографічних праць з української мови тощо.

Апробація. Окремі положення дисертаційного дослідження викладено на щорічних звітно-наукових конференціях викладачів і аспірантів кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, 2009-2011); III Міжнародній науково-практичній конференції аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє» (Луцьк, 2009); Міжнародній науковій конференції «Розвиток словникового складу та граматичного ладу української мови у зв'язку з демократизаційними та глобалізаційними процесами» (Київ, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна україністика: наукові парадигми мови, літератури та документознавства» (Київ, 2009); Міжнародній науковій конференції «Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодні» (Горлівка, 2010); Міжнародній науковій конференції «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки

XIX–XXI ст.» (Харків, 2010); Читаннях, присвячених 90-ій річниці від дня народження доктора філологічних наук, професора Степана Пилиповича Бевзенка (Київ, 2010); Міжнародній науковій конференції «Лексичні та граматичні одиниці: функціонально-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти», присвяченій ювілею доктора філологічних наук, професора, заслуженого працівника народної освіти України, академіка Академії наук вищої освіти України, завідувача кафедри української мови НПУ імені М. П. Драгоманова Марії Яківни Плющ (Київ, 2011).

Результати роботи викладено у 8 публікаціях, 5 з яких надруковано в наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, переліку умовних скорочень, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації – 292 сторінки, із них основного тексту – 189 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, розкрито стан вивчення наукової проблеми в мовознавстві, поставлено мету й завдання, визначено предмет, об'єкт та методи дослідження, з'ясовано наукову новизну роботи, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про форми їх апробації, окреслено структуру дисертаційного дослідження.

У першому розділі – «Теоретичне підґрунтя дослідження перифразових одиниць у системі засобів вторинної номінації» – проаналізовано різні підходи до потрактування перифразових номінацій у мовознавстві, з'ясовано їх лінгвальну сутність та номінативні особливості, проаналізовано класифікації перифразів, окреслено співвідношення перифразових одиниць з іншими засобами вторинної номінації (синонімами, фразеологізмами, метафорами, метоніміями), розкрито їхню генезу та функційне навантаження.

Перифразові номінації стали об'єктом вивчення ще в античних теоріях стилю. Образні перифрази як стилістичний засіб вираження в контексті неоднослівної метафори розглядав Аристотель у «Поетиці» (серед наведених ним прикладів такі: щит Діоніса – чаша; чаша Ареса, чаша без вина – щит та ін.). В античні часи перифразові одиниці були невід'ємною ознакою стилю ораторів, оскільки, з одного боку, давали змогу уникати прямого називання небажаних явищ і надавати більшої привабливості поглядам риторів, а з іншого – були засобом прикрашення стилю промови й впливу на аудиторію.

У «Лексиконі словенороському» Памви Беринди (1627) перифраз названо «*ωκρῦγλαγοατῆλιϕ*» і потрактовано як описове, багатослівне позначення того, що може бути назване одним словом. Витлумачення перифразової одиниці як «округлословія» стало основою для подальших спроб дефініювати її.

На сьогодні інтерпретація перифразових номінацій значно розширена, їх визначають як прийом описового називання, засіб номінації та складну семантично цілісну мовну одиницю. Кожен із названих підходів репрезентує лише один з аспектів сутності перифразів як номінатем, репрезентованих складеними лінгвальними одиницями з неподільним значенням, які в тексті здебільшого виконують роль стилістичного прийому.

Умовно можна виділити два основні підходи до потрактування перифразових одиниць: *стилістичний* і *номінативний*. У межах першого перифраз витлумачують як стилістичний засіб: стилістичний прийом, фігуру або троп (Б. В. Томашевський, О. Д. Пономарів, Л. І. Мацько, М. М. Кожина, А. О. Ткаченко). Номінативний підхід полягає в потрактуванні перифразових номінацій як одиниць мовлення, які є засобом вторинного називання поняття або явища (І. С. Олійник, Г. З. Розанова, Л. М. Синельникова, Л. В. Шубіна, Г. М. Моложай, В. І. Орлова, Є. А. Макаренко, І. Ю. Кобилянський, Н. М. Сологуб, О. А. Копусь, Г. П. Євсєєва, Т. І. Битева та ін.).

Вторинність номінації – родова ознака і для низки інших мовних одиниць: фразеологізмів, метафор, метонімії, синонімів та ін. Серед видових ознак перифразів називають заміність словом (Д. П. Вовчок, Т. І. Битева), семантичну цілісність (Л. М. Синельникова, Л. В. Шубіна, Г. М. Моложай, Г. П. Євсєєва), синонімічність щодо первинної назви (Г. З. Розанова, Л. В. Шубіна, М. П. Коломісць, Є. С. Регушевський, І. С. Олійник), оцінність (Г. М. Моложай, Л. М. Синельникова, І. С. Олійник, А. К. Мойсієнко), описовість або неоднослівність (Г. М. Моложай, І. Ю. Кобилянський, Н. М. Сологуб, В. І. Дороган, Г. П. Євсєєва, Т. І. Битева та ін.), функціонування як одного члена речення (Д. П. Вовчок, Н. М. Сологуб, А. Б. Новиков, Г. П. Євсєєва), наявність вказівки на позначуваний об'єкт (Г. М. Моложай, В. П. Москвин, Т. І. Битева), метафоричність (І. Ю. Кобилянський), відтворюваність (Д. П. Вовчок, А. Б. Новиков). На основі аналізу фактичного мовного матеріалу перифраз визначено як засіб вторинної опосередкованої описової номінації, який є контекстуальним синонімом до первинної назви денотата й містить оцінний компонент.

У лінгвістиці розроблено класифікації перифразових одиниць за різними критеріями: ступенем засвоєння мовною системою, своєрідністю розкриття значення, дериваційними особливостями, наявністю / відсутністю в тексті слова, яке є первинною назвою позначуваного та ін. На підставі *маркера зв'язку перифразового найменування з денотатом* виокремлено такі групи перифразів:

- перифрази, у яких назване родово щодо денотата поняття: *кордон абсурду* – українсько-польський кордон (ДТ, 2006, № 34, с.5); *узаконена епідемія* – епідемія туберкульозу (ДТ, 2008, № 23, с.1); *акциз на нетверезу голову* – акциз на алкогольні напої (ДТ, 2008, № 16-17, с.1); *пільга, якої немає* – працевлаштування молодих спеціалістів (ДТ, 2008, № 21, с.8);
- перифрази, у яких названа безпосередня ознака денотата або означення перебуває в дериваційних відношеннях з первинною назвою.

Наприклад: *операція «пільги»* – скасування депутатських пільг (ДТ, 2008, № 1, с.3) (названо поняття, якого стосується позначене); *лівійський пиріг* – лівійський нафтовий ринок (ДТ, 2008, № 15, с.5); *земельний Клондайк у глибинці* – приміські землі Тернополя (ДТ, 2008, № 20, с.6) (відносний прикметник вказує на об'єкт номінації);

- перифрази, усі компоненти яких перебувають із денотатом винятково в асоціативному або аналогічному зв'язку: *казино ілюзій* – *перевибори мера* (ДТ, 2008, № 24, с.1); *невідспіваний покійник* – *Конституція України* (ДТ, 2008, № 24, с.1); *лагідний убивця* – *гепатит В* (ДТ, 2008, № 44, с.13); *сейф із секретом* – *компанії-реєстратори* (ДТ, 2008, № 14, с.3) тощо.

Спрямованість публіцистичних текстів на оригінальність і яскравість у поданні матеріалу зумовлює переважання в них оказіональних метафоричних перифразових найменувань.

До складних питань теорії перифразових номінацій належить співвідношення їх із синонімами, фразеологізмами, метафорами та метоніміями.

Оказіональні перифразові найменування потрактовано як контекстуальні, фразеологічні – як неповні семантико-стилістичні синоніми.

Особливість синонімічних відношень перифраза і первинної назви денотата визначена їхньою денотативною тотожністю, але дещо відмінним сигніфікативним значенням, наприклад: *Романи та повісті Олесь Гончара добре знані у Німеччині, адже немало його книжок перекладено на мову Шіллера та Гете* (ЛУ, 2007, № 4, с.2). Семантика фразеологічного перифраза *мова Шіллера та Гете* (при спільному денотаті) перетинається зі значенням первинної назви *німецька мова* частково (через перелік окремих її носіїв), а функціонування його обмежене публіцистичним та художнім стилями.

Мовна подібність перифразових і фразеологічних одиниць, неодноразово відзначена дослідниками (І. З. Ільїною, Л. М. Синельниковою, М. П. Коломійцем, Є. С. Регумовським, І. Ю. Кобилянським, А. Б. Новиковим, Г. П. Євсєєвою та ін.), зумовлює часте змішування або ототожнення перифразових номінацій та фразеологічних сполук. Серед основних диференційних ознак перифраза – належність до сфери мовлення, а не мови, синонімічність щодо первинної назви (фразеологізми можуть виконувати функцію первинного називання), контекстуальна зумовленість та конкретніше значення. Проте названі критерії не є абсолютними, що зумовлено можливістю фразеологізації перифразових номінацій шляхом втрати конкретної віднесеності та узагальнення значення під впливом тривалого регулярного вживання. Наприклад, зазнали фразеологізації перифрази *біле золото* (бавовна), *чорне золото* (вугілля, нафта), *гарматне м'ясо* (ті, кого посиляють на несправедливу загарбницьку війну), *зелена вулиця* (безперешкодний шлях), *зелений змії* (алкоголь), *морський вовк* (досвідчений моряк), *п'ята колона* (люди, що займаються підіривною, антидержавницькою діяльністю в країні), які на сьогодні зафіксовані у «Фразеологічному словнику української мови».

З'ясування співвідношення перифраза й метафори передбачає, з одного боку, окреслення їхніх спільних та відмінних ознак як однорівневих мовних одиниць, а з іншого – дослідження когнітивного механізму метафори як одного з основних чинників комбінування перифразових номінацій, зумовленого особливостями організації мислення людини, зокрема збереженням рис міфологічного світогляду. Основна відмінність зіставлених одиниць полягає в належності метафори до сфери предикації та неповне заміщення нею антецедента при референційній сутності перифразових найменувань та повному заміщенні ними первинної назви. Наприклад: *Позані патріоти... не оцінили належним чином спадщини Леха Качинського і явно не готові продовжити його шляхетчу справу у вигляді відданого на майбутньому святі волевиявлення голосу за його рідного брата-близнюка, майбутнього гідного керманича братової спадщини* (Я. Качинський; ДТ, 2010, № 21, с.7) – *Для розкручування керманича партії з-за океану вже випускано технологів із репутацією* (В. Наливайченко; ДТ, 2010, № 22, с.1). Словосполучення *гідний керманич братової спадщини* є дериваційно складним метафоричним перифразом, оскільки його функція полягає у вторинній номінації референта, за якої відбувається повне заміщення первинної назви денотата: *керманич партії* – мовна метафора.

Когнітивний процес метафори як згортання моделей синтаксичних конструкцій порівняння зі збереженням предикативного зв'язку, остаточна редукція якого веде до утворення мовних засобів референції, є основою для утворення метафоричних перифразових найменувань, у формуванні яких відповідно наявні послідовні етапи: метафора як когнітивний процес – метафора як мовний засіб – метафоричний перифраз.

Вторинні метафоричні найменування, залежний компонент яких утворений від первинної назви денотата і є семантичним ключем до їх витлумачення, потрактовано як перехідні явища між метафорою та метафоричним перифразом: *олійна ковзанка* (експорт олії; ДТ, 2008, № 16-17, с.11); *газовий монополіст* (НАК «Нафтогаз Україна»; МН, 2010, 27 лют., с.7); *кадрові подарунки* (призначення кадрів; ДТ, 2010, № 22, с.2).

Значну групу в межах перифразових номінацій поряд із метафоричними становлять перифрази, скомбіновані на основі семантичного й когнітивного процесу метонімії, які функціонують поряд з власне метоніміями як одиницями вторинного називання. Останні тяжіють у реченні до референтних членів і, на відміну від метафори, не можуть бути використані в позиції предиката. Повним заміщенням антецедента в метоніміях зумовлені їхній збіг з метонімічними перифразовими номінаціями, наприклад: *..Було що порівняти неупередженому іноземцеві із далекої Сирії* (П. Халебський; ЛУ, 2007, № 8, с.3); *І я подався до того заадково-блакитного озера, до містечка Чолпон-Ати за 260 кілометрів від Бішкека...* (о.Іссик-Куль; ЛУ, 2008, № 50, с.4); *Через 5 днів після першого туру президентських виборів у місті сепаратистської слави Сіверодонецьку від міської фракції АР відділилась більшість* (К, 2010, № 3, с.18) тощо. Метонімічні перифрази відмінні від

однослівної метонімії (термін умовний, тому що метонімічне значення слова може бути реалізоване тільки в поєднанні з іншим словом), репрезентованої випадками вживання імені автора замість назви твору, назви матеріалу замість речі, виготовленої з нього, вмістилища замість вмісту, елемента одягу замість людини, помешкання (місця перебування) замість мешканців тощо.

Витоки перифразових номінацій сягають міфологічного світогляду первісної людини з притаманною йому вірою в магію слова й пов'язаними з нею табу, які зумолюють заборону на вживання певних слів і появу перших перифразувань первинних назв (евфемістичних). Надалі причини їхнього функціонування були доповнені морально-етичними, естетичними чинниками та прагненням здійснювати вербальний вплив на реципієнта.

Номінативну функцію перифрази поєднують з додатковими стилістичними: оцінною, декоративною, ігровою, естетичною, евфемістичною, пояснювальною. Наприклад, перифраз *тренажер розуму та емоцій* (книга; брати Капранові, с. 65), з одного боку, передає авторську оцінку ролі денотата в житті людини та пояснює, що вона зумовлена великим значенням книги для розвитку інтелектуальних здібностей і духовних якостей, а з іншого – виконує ігрову функцію шляхом метафоричного зіставлення понять ідеальної та матеріальної сфер. Названі функції перифразових номінацій підпорядковані загальній прагматичній (маніпулятивній) спрямованості: впливати на емоційно-вольову сферу реципієнта, що особливо виразно виявлено в публіцистичних текстах.

У другому розділі – «Функціонально-стилістичні та семантико-синтаксичні особливості перифразових номінацій у публіцистиці початку ХХІ ст.» – схарактеризовано роль та особливості перифразових номінацій у текстах публіцистичного стилю початку ХХІ ст., з'ясовано зв'язок перифразових одиниць з контекстуальним оточенням та особливості їх синтаксичного функціонування, визначено основні семантико-синтаксичні типи та семантичні класи перифразових найменувань української публіцистики досліджуваного періоду.

Перифразові номінації як один із засобів гетеронімінативності публіцистичного стилю дають змогу реалізувати його важливу категорійну властивість – інтерпретаційність, яка зводить до мінімуму зовнішні ознаки повторення й цим посилює потенційну здатність тексту впливати на аудиторію.

Якісні й кількісні відмінності функціонування перифразів у текстах різних жанрів публіцистики зумовлені завданнями, які останні покликані реалізувати. Оцінний компонент значення та описовіть перифразових одиниць зумовлює активніше їх використання в аналітичних та художньо-публіцистичних жанрах, головна мета яких – подати широке коло узагальнених і потрактованих певним чином фактів.

На вживання перифразових одиниць у публіцистичних текстах впливає також цільова аудиторія (так званій імплікований адресат) видання. Залежно від демографічних, соціальних, особливостей та політичних переконань

читача, на якого розраховане друковане видання, варіюється частота використання вторинних найменувань (зокрема перифразів) і їх якість (тематичні групи, оказіональність / узуальність, особливості експресивного забарвлення та рівень навантаженості імпліцитною інформацією).

На сучасному етапі, крім появи нових об'єктів для номінації, у моделюванні перифразових одиниць можна спостерігати такі тенденції:

1. Посилення іронічності, початки якої зафіксовані Г.П.Євсєвою у газетах 80–90-х років ХХ ст. Іронічне забарвлення перифразів виникає на основі контрасту 1) між позначуваним і семантикою вербальних засобів, використаних для комбінування вторинної назви, 2) між перифразом та контекстом, у якому він використаний, а також 3) шляхом зміни відтінків значення вихідних мовних одиниць. Наприклад: *Разом із іншими подався на зерновий фронт і інженер райсільгосуправління Віктор Шпак* (жнивва; Д, 2010, 22-23 жовт., с.8); *На території Балки знову з'явилися десятки хлопців «спортивної зовнішності», зони бадьоро порозтихували працівників заводів і швидко встановили над нею свій контроль* (рейдери; ДТ, 2010, № 21, с.9). У перифразі *зерновий фронт* об'єктом іронії автора стають поширені в радянські часи змаганнями робітників за кращий показник, які перетворювали мирну справу (збирання хліба) майже на битву. Закладену у вторинній назві іронію посилює лінгвальний контекст: головне слово перифраза є єдиним у тексті з лексико-семантичної групи термінів військової справи. У перифразовому найменуванні *хлопці «спортивної зовнішності»* іронічне забарвлення виникає через надання протилежного оцінного значення вихідного словосполученню (зміну позитивної оцінки на негативну), що підкреслено графічним засобом – лапками.

2. Зростання кількості перифразів негативної емоційно-оцінної маркованості, зумовлене екстралінгвальним чинником: проголошення свободи слова після тривалого контролю розуміють як настанову висловлювати тотальну негативну оцінку й критику.

3. Переважання перифразових одиниць, які номінують політичні або економічні реалії та політиків.

4. Збільшення кількості перифразів із сигналами інтертекстуальності, що є інструментом посилення експресії матеріалу, уведення до повідомлення імпліцитної інформації, яку реципієнт сприймає на підсвідомому рівні, наприклад: *«Титанік» ентропійної цивілізації мусить потонути* (економіка, залежна від нафти; ЛУ, 2008, № 50, с.3); *Хотілося б знати, що конкретно, крім виголошування буддійських рефлексій, а також патетичних гасел і продукування івалту робиться... для боротьби з кризою* (ЛУ, 2008, № 50, с.3). Перифраз *«Титанік» ентропійної цивілізації* залучає до змістового поля перифраза відомості про катастрофу, яка спіткала корабель «Титанік», наголошуючи цим на невідворотності руйнації старої системи економіки, масштабах майбутньої перебудови та розмірах можливих втрат. Перифразова одиниця *буддійські рефлексії* імплікує в собі інформацію про зміст політичних промов, який відповідає положенням філософської системи буддизму про

зречення світу, терпіння й заперечення спроб щось змінити в житті, завдяки чому підкреслено відсутність реальних спроб покращити становище в країні.

5. Використання перифразових номінацій з жаргонними компонентами та девіативними мовними одиницями з метою надання оцінки, створення двозначності та натяків. Наприклад, перифраз *мировий план* (план урегулювання грузино-абхазького конфлікту; ДТ, 2008, № 24 с.5) має подвійне значення у зв'язку з тим, що лексема *мировий* вказує не тільки на його мету (забезпечити мир), а й функціонує в молодіжному сленгу зі значенням «дуже хороший». Експресивність перифразової одиниці *мерська комбінація* (перевибори мера; ДТ, 2008, № 18, с.3) зумовлена порушенням словотвірної норми: мовець утворює присвійний прикметник за допомогою суфікса відносності *-ськ-*, що дає змогу не тільки вказати на автора «комбінації», а й характеризувати, оцінити її завдяки фонетичній близькості новоствореної мовної одиниці до слова *мерзкий* (рос.).

Функціонування перифразових номінацій у публіцистичному стилі має два протилежні вияви, які відображають сутнісні й водночас взаємно протилежні особливості названого стилю. З одного боку, комбінування перифразових одиниць є засобом створення експресивності, наприклад: *Незабаром розпочається сатанинське свято...* (вибори в Україні; ЛУ, 2007, № 14, с.1); *Зреїтою, хто він [автор – Ю. М.] такий, як не «розумне пєрє» в Божих руках* (ЛУ, 2007, № 8, с.6); *Коли червоний дракон почав нищити нашу мову в Україні, єдиним місцем, де могла зберігатися неспотворена українська мова, була еміграція* (більшовицька влада; С. Караванський, с.105); *Спад виробництва обернувся для пересічних американців масовим звільненням з роботи, «вальсом етикеток»* (інфляція; ДТ, 2010, № 3, с.16). Використання в публіцистичному стилі загальнономовних перифразових найменувань є виявом його тяжіння до стандарту. Наприклад: *Його мрією було стати одним з блакитних беретів, але натомість довелося приміряти форму моряка* (десантники; ТХ, 2006, 23 кв., с.2); *Ухвалений парламентом закон про банківські кредити... – яскравий приклад «підкування» народних обранців про людей під час кризи* (депутати; ЛУ, 2008, № 52, с.3); *Можна зазначити... що й наша поема, наче прозоре скло, крізь яке можна, зокрема, зазирнути у глибину сиводимних віків, краще зрозуміти підвалини, на котрі спиралось, зростаючи, наше красне письменство* (література; ЛУ, 2009, № 33, с.6); *А як згадане вище Чорноморське паропластво? Може, хоч воно примножує багатства незалежної України, її славу на голубих дорогах планети?* (водні шляхи; Публіцистика, с.62).

На основі аналізу сутності й особливостей використання перифразових номінацій у публіцистичному стилі встановлено, що зі стилістичного погляду перифрази належать за механізмом творення до тропів (їх комбінування здебільшого ґрунтується на метафорі або метонімії, а експресивність – на переосмисленні значення слів), за особливостями формальної репрезентації – до стилістичних фігур, а сама заміна первинної назви перифразовою є стилістичним прийомом, наприклад: *Цей Степ був етичним казаном, що*

весь час «вихлюпував» хвилі навал кочівників (Україна Incognita, с.29). Перифразова одиниця *етнічний казан* утворена на основі метафоричного перенесення *стен* – казан за подібністю процесів, які відбуваються на позначуваному просторі (змішування етносів) й у посудині, назву якої використано, під час пригостування їжі. Отже, за ознакою характеристики денотата шляхом використання вторинних смислових значень, які виникають на основі переносного вживання мовних одиниць, перифраз є тропом. Формально він репрезентований словосполученням, що дає підстави віднести його до стилістичних фігур, а уведення перифразової одиниці до тексту замість первинної назви *стен* є стилістичним прийомом.

Перифразові найменування реалізують свою семантику лише в певному контексті (як лінгвальному, так і екстралінгвальному), який є несбхідним середовищем їхнього функціонування. Поза контекстуальним оточенням okazionalні перифрази стають асемантичним або семантично аморфним поєднанням слів. Наприклад, сполучення лексем *князь Дзунглів Європи* поза контекстом позбавлене сенсу, оскільки в Європі немає джунглів, а в джунглях – князів. У перифразі відсутні безпосередні вказівки на денотат: єдине, про що інформує найменування (через сему 'очоловати' у значенні лексеми *князь* та назву частини світу), – це особа, наділена певною владою в межах Європи. З мінімального контексту *Скільки тобі це треба, князю Дзунглів Європи, аби розбудити твою українську волю-чу національну гідність* (Президент України; ЛУ, 2008, № 50, с.8) можна зробити висновок, що йдеться про Україну (є ідентифікатор – українську); оскільки князь є носієм найвищої влади, то зрозумілим стає, що для України – це президент. Отже, перифрази, які поза контекстом стають асемантичними сполученнями, не мають у своїй структурі експліцитної вказівки на денотат і утворені здебільшого на основі метафоричного перенесення чи індивідуальної асоціації. Сполучення *мовна чума* поза контекстом є семантично аморфним: воно містить вказівку на сферу, до якої належить денотат, оскільки в мовній картині світу українців як один із значеннєвих варіантів лексеми *чума* закріплене значення «надзвичайно небезпечне, згубне суспільне явище», але позбавлене конкретності (може мати багато витлумачень), якої набуває лише в контексті: *Ця мовна чума заповнила все – вулиці, робочі та громадські місця, телебачення, естраду, не оминула навчальних закладів, вихлюпнулася на сторінки книжок... Здається, що немає таких місць, де б ти не почув лайки* (ЛУ, 2008, № 50, с.6).

Окрему групу перифразів становлять одиниці, які залишаються зрозумілими реципієнтові й тоза лінгвістичним оточенням через ситуативний контекст та пресупозицію реципієнта, наприклад: *Якщо поглянути на історію міста на Босфорі з європейської дзвіниці, то відзначимо певний парадокс* (ДТ, 2010, № 20, с.15). Фонові знання з географії дають змогу визначити денотат – Стамбул. Перифраз, використаний у заголовку *Батько нової Німеччини* (К. Аденауер; ДТ, 2008, № 15, с.20), стає зрозумілим за умови наявності в реципієнта знань з історії Німеччини.

Перифразові номінації в синтагматичному контексті можуть виконувати синтаксичні функції підмета, присудка, додатка, прикладки та рідше обставини, оскільки їхню сутність визначає не синтаксична роль, а вторинність номінації. Певна синтаксична позиція може посилювати атрибутивний або номінативний компонент значення перифразової одиниці, але не змінювати її природи.

Структурно перифрази можуть бути репрезентовані композитами та юкстапозитами (*вогнеборці* (пожежники; ТХ, 2010, № 10, с.4), *зомбоящик* (телевізор; ДТ, 2011, № 12, с.13), *цар-гармата* (кластер; ДТ, 2006, № 46, с.14) та ін.), словосполученнями (*монополія у квадраті* (ДП «Укрспирт»; ДТ, 2006, № 5, с.11), *будинок із химерами* (український туризм; ДТ, 2006, № 37, с.23), *гра для сміливих* (хокей; ШВ, 2007, 13 тр., с.4), *епоха порнократії* (сучасність; Публіцистика, с.93), *індекс борщу* (показник інфляції; Д, 2010, 15-16 жовт., с.1), *земля вікінгів* (Норвегія; ДТ, 2011, № 13, с.14) тощо) та складнопідрядними реченнями з підрядним присубстантивно-атрибутивним (*жінка, яка співала про сишу хустку* (К. Шульженко; ДТ, 2006, № 10, с.19); *залізна леді, яка створила свій власний «ізм»* (М. Тетчер; ДТ, 2006, № 29, с.20); *країна, котра здивує і зачарує* (Королівство Таїланд; ДТ, 2006, № 38, с.23); *примарна дорізка, якою наші сподівання перебігають у спогади* (час; ЛУ, 2007, 5 кв., с.6); *підлісок, без якого не буде лісу* (малий бізнес; ДТ, 2010, № 49, с.9) тощо).

Серед перифразових найменувань, що мають конкретне предметне значення (співвідносні з конкретними іменниками), виокремлено такі семантичні класи: «Назви осіб», «Назви тварин та мікроорганізмів», «Назви тіла, його частин та органів», «Назви рослин», «Назви Космосу, Землі, небесних об'єктів», «Назви населених місць, доріг, географічних об'єктів», «Назви матеріальних продуктів праці», «Назви організацій, установ, підприємств, партій, товариств, армій». Встановлено, що однією з найпродуктивніших є група назв реальних осіб, що зумовлено властивістю перифраза характеризувати позначуване й давати розширену інформацію про нього, якої позбавлені власні імена. Серед назв абстрактних понять виокремлено семантичні класи «Назви фізичних станів, хвороб та властивостей живих істот», «Назви почуттів» та «Назви абстрактних понять з різних сфер суспільного життя». Серед останніх найпродуктивнішими є групи перифразових найменувань понять зі сфери економіки та політики. Перифрази, структурно опорний компонент яких виражений дієсловом, поділено на такі семантичні групи: «Уникання», «Зміна місцезнаходження», «Ставлення до об'єкта», «Спрямування на об'єкт», «Взаємодії» та «Розмови і мовлення».

У третьому розділі – «Когнітивно-ономасіологічна природа та комунікативно-прагматичні особливості перифразових номінацій» – з'ясовано когнітивні механізми комбінування перифразових одиниць, їхні лінгвокультурологічні особливості та комунікативно-прагматичну зорієнтованість.

Особливості комбінованих перифразів зумовлені психофізіологічними

рисами мовця, його внутрішніми настановами, мовною компетенцією, уявленнями про адресата мовлення та спільний фонд знань і характеристиками комунікативної ситуації (статусом комунікантів, національною психологією, настроями та ціннісно-нормативними настановами суспільства тощо). Особливу роль на всіх етапах утворення вторинного найменування відіграє номінативно-прагматична інтенція суб'єкта назвотворення, оскільки вторинне називання передбачає зумислу витрату мисленневих і мовленневих зусиль для подолання автоматизму у виборі засобів з-поміж уже готових при загальній тенденції до економії мовленневих і мисленневих зусиль. Названі чинники впливають на особливості когнітивного процесу переосмислення та комбінування мовних знаків, які стають будівельним матеріалом для перифразових номінацій.

Моделювання номінативної одиниці починається з апперцепції явища позамовної дійсності, яку супроводжують мисленнєві операції аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення. На їх основі відбувається відображення подразника у свідомості мовця (спочатку в предметно-чуттєвих образах, а потім у поняттях і судженнях) і виникає відчуття подібності певних реалій, яке стає підґрунтям для встановлення між ними асоціативного зв'язку. Наприклад, перифраз *наперове цунамі* (ДТ, 2011, № 13, с.10), скомбінований на позначення *емісії*, ґрунтується на асоціативному зв'язку між природним явищем та економічними наслідками, які зумовлює додатковий випуск грошей.

Важливу роль в утворенні перифразових найменувань відіграє спільний фонд знань співрозмовників, тож до когнітивних механізмів компонування перифразового найменування входить операція прогнозування його розуміння реципієнтом. Наприклад, перифраз *невгнутий Зоїл* (ЛУ, 2008, № 50, с.5), вжитий про Юрія Шевельова, буде незрозумілим для реципієнта, якщо йому невідомо, що Зоїл – античний письменник, який знайшов у творах Гомера протиріччя та помилки, за що гостро їх критикував; через це його ім'я стало символом уїдливого, прискіпливого критика.

Особливості кодування позамовного змісту в мовну форму (перифразове найменування) зумовлені мовною компетенцією адресанта та уявленням про те, чи входить використана одиниця (чи той лексико-семантичний варіант, у якому її вжито) до лексичного фонду реципієнта. Наприклад, у перифразі *мовна полукичка* (ДТ, 2008, № 50, с.7), утвореному на позначення «Короткого словника жаргонної лексики української мови» Л. О. Ставицької, лексема *полукичка* використана в значенні речей непристойних, нескромних, яке в словниках не зафіксоване, проте входить до активної лексики мовців. Утворення евфемістичного перифраза на її основі дає авторіві змогу уникнути вживання вульгаризму чи слова з негативною експресією.

Реципієнт у сприйнятті перифраза проходить шлях від відтворення первинного значення кожного його вербального компонента до досягнення цілісного образного (вторинного) значення відповідної структури. Проміжними етапами є співвіднесення даних первинного сприйняття мовних

одиниць з власним досвідом (мовним і позамовним) та попереднім контекстом і встановлення основи творення перифразового найменування.

Особливостями когнітивних механізмів комбінування перифразових номінацій зумовлена специфіка репрезентації їх сигніфікативного та конотативного семантичних рівнів. Попри денотативну тотожність перифраза й замінюваного слова між ними існують значні відмінності на рівні сигніфікатів, зумовлені тим, що в основу моделювання перифразового найменування покладене передусім суб'єктивне уявлення мовця про номіноване, а пряме значення лексеми, яка є первинною назвою, узуальне.

Сигніфікат перифраза – синкретичне утворення. Перифразова одиниця *споконвічний скарб емігранта* змодельована на основі метафоричного перенесення й ужита на позначення *мови*. Сигніфікат первинної номінацією *мова* – 1) здатність людини говорити, висловлювати свої думки; 2) сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах певного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування в процесі вираження думок. Та в основу метафоризації покладені фрейми (одиниці знання про певне поняття, котрі містять відомості про суттєве, типове або можливе для цього поняття), не відображені в значенні лексеми: зв'язувати з Батьківщиною, гредками, ідентифікувати національну належність. Семантика перифразового найменування відрізняється від значення первинної назви, оскільки в ній перетинаються фрейми концептів *мова*, *скарб* і *емігрант*. Дифузія їх при одночасній частковій редукції метафори, яка покладена в основу перифраза, є підґрунтям для утворення власного значення перифразової одиниці.

Особливості значеннєвого навантаження перифразових найменувань частково зумовлені й належністю мовця до певної культури та успадкованою від попередніх поколінь мовною картиною світу, яка виявляється в перифразових номінаціях через: 1) уживання в них прецедентних імен та покликань на прецедентні тексти чи інші твори мистецтва, що дає змогу ввести імпліцитну інформацію про денотат, наприклад: *Коли ж українська попелюшка нарешті стане принцесою?* (дитяча література; ЛУ, 2008, 30 жовт., с.5); *Поліський стоунхендле* (заголовок; с. Камініне; ЛУ, 2008, 6 лист., с.11); *Максим Березовський: трагедія «українського Моцарта»* (заголовок; Україна Incognita, с.392); *Український Дон Кіхот* (заголовок; Є. Чикаленко; Україна Incognita, с.225); *Урал – місце оповідей Божова, царство Хазяйки Мідної Гори, володіння Царя Полоза* (ШВ, 2010, 28 січ., с.11); 2) використання лексем на позначення специфічних для певної культури явищ: *Незламний дух історичного патріоа Запорізької Січі* (заголовок; Д. Корнбут-Вишневецький; Україна Incognita, с.79); *Політичний мушкетер Юрій Немирич* (заголовок; Україна Incognita, с.98); *Карибські «козаки» та дніпровські «флібустьєри»* (заголовок; флібустьєри; козаки; Україна Incognita, с.112); 3) побудову перифразів на основі міфологем: *Тому й відтворює артист життя в умовних формах Мельомени...* (п'єси; ЛУ, 2007, 5 кв., с.2); *Епоха мертвої води* (заголовок; сучасність; ЛУ, 2008, 11 гр., с.1); *Ковчези України*

(заголовок; дерев'яні церкви; ДТ, 2008, № 23, с.19); 4) узираження перифразових номінацій мовними одиницями на позначення культурних символів, які часто можуть бути модифіковані, але все ж залишаються впізнаваними для читача завдяки тим асоціаціям, які визначає мовна одиниця і які зумовлені її минулими вживаннями, наприклад: *Проведення обіцяної реформи шкільної освіти для старшокласників – такі очікувані двері у доросле життя...* (ВЧ, 2010, 13 бер., с.3); 5) комбінування перифразів шляхом трансформації фразеологічних одиниць. Наприклад, перифразове найменування, вжите в заголовку *Улюблені граблі та Конституційний суд* (затвердження державного бюджету; ДТ, 2008, № 20, с.1), апелює до приказок *Наступити на ті самі граблі; Немає граблів, щоб від себе гребли; Вилами по воді писано, а граблями скородженно*, що дає авторові змогу схарактеризувати денотат, оскільки граблі – це ще й символ егоїзму та захланності.

Функціонування перифразових одиниць як дієвого вербального інструменту маніпулювання суспільною свідомістю зумовлене й тим, що вони є засобом непрямого нав'язування бажаних для мовця емоційних станів та оцінних реакцій. Сугестивний потенціал перифразів визначено їхньою здатністю активно впливати на емоційно-вольову сферу реципієнта через певні асоціації, образи, стереотипи, різні типи імпліцитної інформації тощо. Наприклад: *Про армію нескорених – мовою світлин* (заголовок; УПА; ДТ, 2008, № 20, с.21). Мета вживання перифраза – сформувати героїчний образ бійців Української повстанської армії, тому в ній зацентровано увагу на рисі, яка викликає позитивні емоції у людей незалежно від обставин (*нескорений* – який не хоче коритись кому-небудь, якого не підкорили). Оскільки концепти *свобода / неволя* відіграють важливу роль в українській культурі, то за їхніми вербальними сигналами історично закріплені відповідні емоційно-оцінні реакції.

Здатність перифразових номінацій бути засобом вербального впливу на реципієнта значною мірою зумовлена їхньою експресивністю, яка має кілька рівнів:

1. *Нсмінативний*, зумовлений вторинністю та okazionalністю перифраза як засобу номінації, заміщенням первинної назви предмета: *революціонер, який ніколи не просив про помилування* (П. Дятлів; ДТ, 2008, № 19, с.13); *філософ, якого «не спіймав світ»* (Г. Сковорода; Україна Incognita, с.145); *батьківщина європейського гуманізму* (Італія; О. Пахльовська, с.13), *один із найблискупіших інтелектуальних центрів Європи* (Австрія; О. Пахльовська, с.189).

2. *Компонентний*, породжений експресивністю лексичних одиниць, які є складниками перифразової одиниці. Наприклад, у перифразовому найменуванні *балакуча скринька* (телевізор; ДТ, 2010, № 21, с.1) вжито лексему на позначення вищої від звичайної інтенсивності вияву ознаки – *балакуча* (яка багато говорить). Експресивність перифраза *час фарисеїв і лихварів* (сучасність; ЛУ, 2008, № 50, с.1) зумовлена використанням слів *фарисей* та *лихвар*, які марковані високим стилем, зумсвлюють

інтертекстуальність номінатами її відсилають читача до біблійних текстів, апелюють до його релігійних почуттів.

3. *Дистрибутивний*, пов'язаний із нетиповою сполучуваністю слів. Наприклад, у перифразовій одиниці *бранці інформаційного простору* (діти; ДТ, 2010, № 22, с.13) експресивність зумовлена персоніфікацією поняття *простір*, наділеного здатністю «брати в полон».

4. *Функціональний*, властивий тільки метафоричним перифразам і зумовлений метафоризацією значення опорного слова. Чим незвичнішою є авторська асоціація, тим виразнішим експресивним забарвленням наділене перифразове найменування, наприклад: *Весняний авітаміноз української нафтової галузі* (заголовок; щорічна бензинова криза; ДТ, 2008, № 14, с.1). Перифразове найменування утворене шляхом метафоричного перенесення «криза – авітаміноз» за спільною ознакою нестачі чогось, що дає змогу, з одного боку, показати щорічну бензинову кризу як хронічну хворобу нафтової галузі, а з іншого – надає висловленню сатиричного забарвлення. Перифраз *дотаційний зашморг* (ДТ, 2008, № 16-17, с.10) виник на основі метафоричного перенесення «дотаційна політика – зашморг» за властивістю обох «затягуватися», що акцентує увагу реципієнта на результатах таких політичних заходів.

ВИСНОВКИ

1. Перифразам як засобам вторинної номінації реалії властиві повне заміщення первинної назви, описовість та оцінна конотація. Крім розширеної номінативної та стилістичної (естетизації тексту), вони виконують низку прагматичних функцій, чим зумовлена їх продуктивність у мові публіцистики. Особливості вживання перифразових одиниць у публіцистичних текстах пов'язані з характером комунікативно-прагматичного спрямування останніх: поданням змістово-фактологічної інформації й одночасним впливом на аудиторію. У зв'язку з цим в українській публіцистиці початку ХХІ ст. переважають метафоричні перифразові найменування, які сильніше впливають на ірраціональну сферу свідомості читача, ніж логічні, що змодельовані на основі метонімії і виконують пояснювальну функцію.

2. Активне використання перифразових номінацій у публіцистичному стилі є виявом двох протилежних тенденцій: тяжіння до стандартизації та до посилення експресивності висловлення. Один із виявів стандарту – функціонування в публіцистиці фразеологічних перифразів (або штампів). З метою посилення експресивних властивостей тексту автори вдаються до комбінування оказіональних перифразових найменувань поряд із стандартизованими. Вторинне називання предмета шляхом моделювання перифраза – один з поширених стилістичних прийомів, а власне метафоричний перифраз являє собою стилістичний засіб, сутність якого синкретична: за семантичними особливостями він є тропом, за формальними – стилістичною фігурою. Значною мірою частотність вживання та якісні особливості перифразових номінацій у публіцистичному тексті

визначені його жанровою належністю: в інформативному тексті їх функціонування обмежене, а нечисленні випадки вживання репрезентовані здебільшого фразеологічними перифразами; в аналітичних жанрах перифразових найменувань значно більше, переважно вони є авторськими новотворами.

Перифразові номінації української публіцистики початку ХХІ століття мають низку особливостей, зумовлених специфікою економічної, соціально-політичної та культурної ситуації в країні. Це стосується, наприклад, їх вживання з метою посилення іронічності текстів, що супроводжується зростанням кількості перифразових одиниць, скомбінованих із використанням лексем, що мають виразну емотивно-оцінну конотацію (або набувають її в контексті), жаргонізмів, вульгаризмів, девіативних мовних одиниць та сигналів інтертекстуальності.

3. Перифрази виконують функцію розширеної номінації певного денотата, тому основна синтаксична модель їх комбінування – словосполучення. Більшість зафіксованих у публіцистичних текстах перифразових одиниць на семантико-синтаксичному рівні співвідносна з простими субстантивними словосполученнями з атрибутивними відношеннями. Дієслівні ж перифразові номінації мовці використовують значно рідше. Вторинне найменування процесуальних ознак переважає в дієслівних лексемах на метафоричній основі.

Рідше перифрази комбінують за моделлю речення (переважно складнопідрядного з підрядним присубстантивно-атрибутивним) або окремого слова (композиція чи юкстапозита).

Перифразовим одиницям незалежно від структурної організації властива семантична цілісність. Виконуючи роль одного члена речення, перифрази займають позиції об'єкта, суб'єкта, предиката, а також атрибутива (прикладки).

У перифразових номінаціях української публіцистики початку ХХІ століття виокремлено 13 класів назв конкретних понять і 3 – абстрактних. Найпродуктивнішою семантичною групою перифразових найменувань з конкретним значенням є назви реальних осіб, що зумовлено інформативною недостатністю власних імен, які тільки позначають особу, але не дають про неї відомостей і не мають оцінного значення (крім зменшено-пестливих (демінутивних) або збільшено-згрублених (аугментативних) форм). Серед перифразових найменувань, які мають абстрактну семантику, інтенсивно поповнюються групи назв економічних та політичних понять, що пов'язано з кризовою ситуацією в країні та світі (зокрема економічною кризою) і бурхливим політичним життям (виборами, достроковими виборами, перевиборами), чим зумовлена політична заангажованість як ЗМІ, так і читацької аудиторії.

4. Комбінування перифразової одиниці вимагає значно більшої витрати когнітивної енергії порівняно з відтворенням первинної назви, оскільки ґрунтується на складних психічних, зокрема мисленневих, процесах.

Моделювання різних номінатем на позначення однієї реалії зумовлене, з одного боку, вибірковістю сприйняття мовця, особливостями його універсальної та індивідуальної концептосфер, а з іншого – прагматичною настановою та вмінням спрогнозувати пресупозицію реципієнта. Підґрунтям для комбінування метафоричних перифразових одиниць є здебільшого асоціативна сутність мислення людини, однак часто їх творять і на основі аналогії. При цьому нова номінатема має той самий денотат, що й первинна назва, але сигніфікативне значення суттєво різниться, оскільки воно синтезує семантику початкової назви та первинне значення використаних для моделювання перифраза лексем. Первинний зміст останніх є вихідним у витлумаченні перифразової одиниці реципієнтом, який на основі контексту та сигналів метафоричності або метонімічності (порушення правил семантичної сполучуваності, встановлення зв'язків за суміжністю або родо-видових відношень) має з'ясувати її вторинне значення. Декодування перифраза часто супроводжується асоціативним та емоційно-оцінним відгуком адресата на вжиті мовні одиниці, що підсвідомо переноситься на новий денотат.

5. Використання культурних сем, концептів, культурного фону в комбінуванні перифразових найменувань дає змогу посилити їхній прагматичний потенціал впливу на свідомість реципієнтів завдяки уведенню імпліцитної інформації та активізації автоматизованих емоційно-оцінних реакцій, закладених у світогляді мовців як представників певного етносу тощо. У зв'язку з цим автори моделюють перифразові одиниці на основі прецедентних імен та алюзій на прецедентні тексти, уводять міфологеми, символи та культурні метафори, апелюють до стереотипів та вдаються до трансформації фразеологічних одиниць.

6. Моделювання перифразових найменувань зумовлене низкою прагматичних чинників: особливостями комунікантів (їхнім соціальним статусом, вподобаннями, настановами, культурною, політичною належністю тощо), відношеннями між ними та комунікативною ситуацією. Тому перифразові номінації, з одного боку, є засобами реалізації інтенції автора, а з іншого – носіями інформації про нього й одиницями номінації, інтерпретація яких залежить від знання й розуміння контексту.

Перифрази є дієвим засобом мовного впливу на реципієнта, що зумовлено їхніми сугестивними властивостями: здатністю впливати на ірраціональну сферу свідомості (емоційно-вольову), викликати асоціації та яскраві образи. Комунікативно вдалим використання перифразового найменування можна вважати лише за умови потрагтування його реципієнтом відповідно до авторського задуму. Умови адекватної інтерпретації перифраза – правильне прогнозування мовцем пресупозиції реципієнта та врахування останнім контексту (як лінгвістичного й комунікативного, так і соціально-політичного та культурного).

Одна з основних властивостей перифразових найменувань, якою визначено їхній вплив на реципієнта, – це експресивність як здатність мовних одиниць бути засобом суб'єктивного увиразнення мови. Перифразові

номінації можуть мати кілька рівнів експресивності: номінативний, компонентний, дистрибутивний та функціональний.

Маніпулятивний потенціал перифразових номінацій є визначальним чинником їх активного використання в публіцистичному дискурсі.

Подальше дослідження функціонування перифразових номінацій у текстах публіцистичного стилю, враховуючи дискурсивні категорії, сприятиме глибшому з'ясуванню їхнього комунікативного навантаження й причин комунікативних невдач, пов'язаних з їх використанням, а також докладнішому вивченню особливостей комбінування перифразових одиниць, в основу якого покладено складні лінгвокогнітивні механізми.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Макарець Ю. С. Перифрази в заголовках друкованих ЗМІ (на матеріалі газети «Дзеркало тижня») / Ю. С. Макарець // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість в умовах європейської інтеграції : [зб. матеріалів X Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 16-18 травня 2007 р.] / [відп. ред. І. І. Тимошенко]. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2007. – Т. 1. – С. 140–142.

2. Макарець Ю. С. Перифрази в заголовках друкованих ЗМІ : прагматичний аспект / Ю. С. Макарець // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковців : минуле, сучасне, майбутнє». – Т. 3. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2009. – С. 270–271.

3. Макарець Ю. С. Маніпулятивний потенціал образних перифрастичних найменувань (на матеріалі заголовків газети «Дзеркало тижня» за 2008 рік) / Ю. С. Макарець // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : [матеріали звітної-наукової конференції викладачів університету за 2008 рік, 5-6 лютого 2009 року] / [укл. Г. І. Волинка, О. В. Уваркіна, О. П. Симоненко, О. П. Ємельянова]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 139–141.

4. Макарець Ю. С. Проблема визначення статусу перифраза як лінгвістичної одиниці / Ю. С. Макарець // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць] / [відп. редактор М. Я. Плющ]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 5. – С. 55–58.

5. Макарець Ю. С. Особливості семантико-функціонального призначення перифразів у публіцистиці / Ю. С. Макарець // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія» : [зб. наук. праць] / [відп. за випуск Ю. М. Безхутрий]. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 60. – Ч. 1. – С. 413–417.

6. Макарець Ю. С. Когнітивні механізми витворення перифразових найменувань / Ю. С. Макарець // Наукові записки. Серія «Філологічна» / [гол. ред. І. Д. Пасічник]. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 17. – 2010. – С. 258–265.

7. Макарець Ю. С. Перифразова номінація в українському публіцистичному дискурсі початку ХХІ століття / Ю. С. Макарець // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія : [зб. наук. праць] / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ВДПУ, 2011. – Вип. 13. – С. 205–210.

8. Макарець Ю. С. Синтаксичне функціонування перифразових найменувань / Ю. С. Макарець // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць] / [відп. ред. М. Я. Плющ]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 7. – С. 338–342.

АНОТАЦІЇ

Макарець Ю. С. Перифразові номінації в українській публіцистиці початку ХХІ ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2011.

У дисертації уточнено лінгвістичний статус перифразів як одиниць вторинного називання та їхню номінативну сутність. Розмежовано поняття перифраз і парафраз, метафора, метонімія, синонім, фразеологізм, евфемізм. Проаналізовано функціонально-стилістичні особливості перифразових найменувань у сучасній українській публіцистиці та їх зв'язок з контекстуальним оточенням, особливості синтаксичного функціонування. Встановлено семантико-синтаксичні типи та семантичні класи перифразових одиниць. Досліджено когнітивно-ономасіологічні механізми комбінування та сприйняття перифразових номінацій. З'ясовано лінгвокультурологічні особливості перифразів, розкрито їх комунікативно-прагматичний потенціал та особливості експресивного забарвлення.

Ключові слова: перифраз, перифразове найменування, перифразова одиниця, перифразові номінації, описовий зворот, вторинна номінація, метафоричний перифраз, логічний перифраз.

Макарець Ю. С. Перифрастические номинации в украинской публицистике начала ХХІ в. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – К., 2011.

В исследовании впервые в украинистике сделана попытка комплексного лингвистического анализа перифрастических номинаций украинской публицистики начала ХХІ века в контексте антропоцентрической парадигмы.

В работе проанализированы различные подходы к определению лингвистической природы перифраза и особенности его номинативной функции, очерчено проблему соотношения перифрастических наименований с другими средствами вторичной номинации (синонимами, фразеологизмами,

метафорами, метонимиями), определены спектр их функциональной нагрузки и этимология перифразирования как лингвистического явления. Установлены функционально-стилистические и семантико-синтаксические особенности перифрастических номинаций в текстах украинской публицистики начала XXI века, характер их связи с лингвальным и экстралингвальным контекстами. Выделены наиболее продуктивные семантические классы перифразов. Рассмотрены когнитивные процессы, сопровождающие комбинирование и восприятие перифрастических номинаций, а также лингвокультурологические и коммуникативно-прагматические их особенности.

В диссертации перифраз определён как единица речи, в функционировании которой нераздельны номинативный, стилистический и прагматический аспекты.

Сферой наиболее активного функционирования перифразов является публицистика, что связано с их способностью делать язык более выразительным, характеризовать денотат и давать ему оценку. Перифрастические номинации украинской публицистики начала XXI века имеют ряд особенностей, которые в значительной степени обусловлены изменением социально-политической ситуации в стране. Основные из них: усиление ироничности, увеличение количества перифразов с негативной эмоционально-оценочной коннотацией, повышение продуктивности перифрастических единиц, которые обозначают понятия экономики и политики, использование перифразов как средств создания двойственного значения и намёков.

Перифрастические наименования функционируют только в определенном контексте, вне которого они преимущественно становятся бессодержательными или семантически аморфными. При условии частого использования перифраз может фразеологизироваться и перейти в число языковых средств.

Выделение семантических классов и групп перифрастических наименований на основании тематической классификации денотатов свидетельствует, что наиболее продуктивными на страницах украинских печатных СМИ являются перифразы, которые именуют реальных людей или вторично называют политические и экономические понятия. Замена имён обусловлена желанием авторов публицистических текстов не только назвать персоналию, но и охарактеризовать её, дать о ней определённую информацию, что особенно актуально в случае, если она неизвестна широкому кругу читателей или известны не все аспекты её деятельности. Продуктивность перифрастических названий понятий экономики и политики связана с политической zaangażированностью украинского общества.

Комбинирование перифрастических единиц основано на сложных когнитивных операциях сравнения, метафоризации, селекции и прогнозирования, которые зависят от особенностей восприятия говорящим обозначаемой реалии, эмоционально-оценочного отношения к ней и

индивидуального и социального опыта, а вербальное выражение перифраза определено языковой компетенцией адресанта и спрогнозированным уровнем фоновых знаний реципиента. Когнитивные механизмы моделирования перифраза качественно отличаются от процесса воспроизведения первичного наименования. Возникая на основании ассоциативных связей или сравнения, сопоставления, они, с одной стороны, нуждаются в большем расходе когнитивной энергии на их комбинирование, а с другой -- дают возможность её сэкономить путем наглядности и имплицитного выражения эмоционально-оценочного компонента, что упрощает обширные объяснения.

Моделирование перифрастической единицы на всех этапах подчинено интенции субъекта речи, которая определяет основные признаки внешней и внутренней организации новосозданной структуры. В связи с этим перифраз рассмотрен как антропоцентрическая единица речи, в которой отражены картина мира говорящего и его коммуникативные установки. Поэтому особенности перифрастических номинаций обусловлены и принадлежностью адресанта к некоторому культурному сообществу, чем в значительной степени определены его мировоззрение, круг прецедентных имён и текстов, стереотипы и эмоционально-оценочные реакции на восприимчивые и обозначаемые реалии.

Одновременно с декодированием перифраза происходит усвоение реципиентом имплицитной информации, наивысшее значение которой заключается в том, что нацелено на обеспечение необходимого отношения к обозначаемому, формирование личностно значимого образа и активизацию автоматизированных эмоциональных реакций при неосознанной адресатом подмене раздражителя. Это даёт основания квалифицировать перифраз как средство языкового влияния. Значительным фактором в реализации прагматического потенциала перифрастической единицы является её экспрессивность, которая влияет на иррациональную сферу сознания адресата и потому может быть квалифицирована как одно из прагматических свойств перифрастических номинаций.

Дальнейшее исследование перифразов на материале публицистического стиля может быть направлено на выяснение причин коммуникативных неудач в их использовании с учетом дискурсивных категорий.

Ключевые слова: перифраз, перифрастическое наименование, перифрастическая единица, перифрастические номинации, описательный оборот, вторичная номинация, метафорический перифраз, логический перифраз.

Makarets I. S. Periphrasal Nominations in Ukrainian Journalistic Texts at the Beginning of the XXI Century. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate's Degree in Philological Sciences, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Dragomanov's National Pedagogical University. – Kyiv, 2011.

In the dissertation linguistic status of periphrasis as secondary nomination units and their nominative nature are specified. There are delimited concepts of periphrasis and paraphrases, metaphor, metonymy, synonym, phraseological units, euphemism. Functional and stylistic features of periphrasal nominations in modern Ukrainian journalistic texts and their connection with context, syntactic functioning were analyzed. In the dissertation semantic-syntactic types and semantic classes of periphrasal units are distinguished. Cognitive and onomasiological mechanisms of creation and perception periphrasal names are found out; their linguistic-cultural features, communicative and pragmatic possibilities and peculiarities of expressivity are defined.

Key words: periphrasis, periphrasal name, periphrasal unit, periphrasal nominations, descriptive turn, secondary nomination, metaphorical periphrasis, logical periphrasis.

Підписано до друку 19.07.2011 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таймс.

Наклад 100 прим. Зам. № 447

Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

спешивау